

rük, Terekeme, Tahtacı gibi inanç gruplarına ve topluluklara; Karadenizli, Kayserili, Konyalı, Çemişkezekli gibi yörelere; yahudi ve Rum gibi Anadolu azınlıklarına; Behlül-i Dâna ve Karakuşî Kadısı gibi İslâm kültürü içinde yer alan kimselere bağlı olan fıkralar da vardır (bk. LATİFE). Halk edebiyatında mizah içeren diğer bir tür masaldır. Dinleyenlerin dikkatini çekmek amacıyla masalların, "Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, develer tellâl iken, pireler berber iken, ben anamın beşiğini tıngır mingir salları iken" gibi başında; "Az gittik, uz gittik; dere tepe düz gittik; altı ay bir güz gittik; bir de ardımıza baktık ki bir arpa boyu yol gitmişiz" gibi ortasında ve, "Gökten üç elma düştü; biri anlatana, biri dinleyene, biri de başkasının yüzüne kara sürmeyenin başına" gibi sonunda söylenen tekerlemelerde mizah ön plandadır. Tekerlemeler dışında çeşitli mizah öğelerinin kullanıldığı Türk masallarının bu konuda en dikkate değer olanları Keloğlan masallarıdır. Bunlarda, özellikle Keloğlan'ın şahsında Türk halkının gülme ve güldürme anlayışı birçok yönüyle yansıtılmış bulunmaktadır. Saz şairlerinin şiirleri mizahın yer aldığı diğer halk edebiyatı ürünleridir. Atışmalarda rakibinin şairlik gücünü ölçen âşık zaman zaman onun çeşitli yönlerini mizahî bir anlayışla dile getirir. Kaygusuz Abdal, Kazak Abdal, Âşık Dertli, Âşık Şenlik ve günümüzden Âşık Reyhânî ile Âşık Murat Çobanoğlu ve saz şairi olmamakla birlikte hece vezniyle başarılı şiirler yazan Abdülvahap Kocaman ile Abdürrahim Karakoç mizah öğesini ustaca kullanan isimlerdir. Karagöz ve orta oyunu başta olmak üzere seyirlik halk oyunlarında da mizah temel öğelerden biridir. Bu oyunlarda ağırlık verilen eleştiri ve taşlamaların en önemli yönü gülünçleştirilmedir. Temeli teşkil eden taklit ve tenkitte kafiyeli söyleşiler, jest ve mimikler, giyim kuşam, tavır ve davranış, yanlış anlamalar, mantık ve gerçek dışı durumlar birbiri ardınca tekrarlanarak mizah öğesinden yararlanılmış, böylece oyunlar daha ilgi çekici hale getirilmiştir. Türk halk edebiyatında zengin ve köklü bir geleneği olan bilimcilerin de çoğunun anlamında ve söylenişinde mizah öğesinden yararlanıldığı görülür. Anonim halk edebiyatı ürünlerinden deyim ve atasözlerinde tenkit yanında ince bir mizaha da yer verilmiştir: "Tut kelin perçeminden"; "El elin eşeğini türkü çağırarak arar"; "Aç aç ile yatınca arada dilenci doğar"; "Körle yatan şaşı kalkar" gibi. Tekerlemeler de mizahî öğe-

lerin bulunduğu anonim halk edebiyatı ürünleridir. Daha çok sinema niteliğinde olan, ses yapısı bakımından söylenişinde güçlükler bulunan ve yanıldığı zaman söyleyeni gülünç duruma düşüren ibareler mizahî unsurların ağır bastığı tekerlemelerdir. Bunlardan başka çocukların oyun esnasında söylediği tekerlemelerde de mizahî öğeler vardır. Bazı dinî-tasavvufî edebiyat ürünlerinde, bilhassa Bektaşî-Alevî şairlerin şiirlerinde ve yergilerinde de mizaha yer verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Sunullah Arsoy, *Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi*, İstanbul 1967; Orhan Şaik Gökyay, *Dem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973, s. 3, 75-82; Aziz Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul 1973; Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, İstanbul 1975, s. 333-345; Durmuş Yıldırım, *Türk Edebiyatında Bektaşî Tipine Bağlı Fıkralar*, Ankara 1976, tür.yer.; Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, Ankara 1983; Şükrü Elçin, *Türkiye Türkçesinde Mâniler*, Ankara 1990, s. 97; Feyzi Halıcı, *Âşıklık Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri*, Ankara 1992, s. 582-583; Müjgan Üçer, *Atalar*

Sözü Yerde Kalmaz: Sivas'ta Sözlü Geleneği, İstanbul 1998, tür.yer.; Pertev Naili Boratav, *Tekerleme*, İstanbul 2000, tür.yer.; a.mlf., "Halk Dilinde Hiciv ve Mizah", *Yurt ve Dünya*, IV/25, Ankara 1943, s. 28-31; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 391-394; a.mlf., "Hiciv", *DİA*, XVII, 452; Murat Uraz, "Halk Edebiyatında Mizah", *TFA*, I/12 (1950), s. 178-179; a.mlf., "Halk Edebiyatında Hiciv ve Mizah", a.e., XV/298 (1974), s. 6965-6966; Ali Rıza Önder, "Erzincanda Mizah", a.e., VI/125 (1959), s. 248; VI/129 (1960), s. 2130-2131; M. Akif Işık, "Taşıt Sözleri", *HK*, sy. 1 (1985), s. 49-57; Fikret Türkmen, "Doğu ve Batı Dünyasında Mizah Anlayışı", *TKA*, XXXIV/1-2 (1998), s. 173-185; a.mlf., "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İzmir 2000, s. 1-10; Kenan Akyüz, "Mizah", *TA*, XXIV, 263; Mustafa Kutlu, "Mizah", *TDEA*, VI, 383-388; İbrahim Altunel, "Latife", a.e., XXVII, 109-110.

NURETTİN ALBAYRAK

Yeni Türk Edebiyatı. Şinâsi'nin Tasvir-i Efkâr'da İstanbul sokaklarında çoğalan köpeklerin toplatılması hakkında kaleme aldığı yazısına karşı Edhem Pertev Pa-

Karagöz'ün 161. sayısının ilk sayfası

MİZAH

şa'nın *Mecmûa-i Fünûn*'da yayımladığı, köpeklerin savunması niteliğini taşıyan ve bir filozofla bir sokak köpeğinin esprili diyalogundan meydana gelen "Av'ave"si, Batılılaşma döneminde Türk mizahının geleneksel çizgiden ayrılan ilk örneği olarak kabul edilir. Ziyâ Paşa'nın *Zafernâme Şerhi* ve Nâmîk Kemal'in "Hirrenâme" adlı manzumesi de bu devrin satir denilen mizah yoluyla hiciv türündeki ilk örnekleridir. İlk mizahî süreli yayın *Terakî* gazetesi 1869'da vermeye başladığı ek ve ilk mizah gazetesi de ertesi yıl Teodor Kasab'ın çıkardığı, yazılarının çoğunu Nâmîk Kemal, Ebüzziya Tevfik ve Âli Bey'in yazdığı *Diyojen*'dir. Âli Bey, *Lehçetü'l-hakâyık* adlı mizahî sözlükle bir çeşit insanlık eleştirisi sayılabilecek *Seyyâreler* adlı fantastik masalı yayımlamıştır. Bu tarihten itibaren sayıları artan mizah yayınlarındaki (Çapanoğlu, s. 7-26) eleştirici tutum iktidarın tepkisine yol açmış ve bazı dergiler kapatılırken siyasal olaylara ve sorunlara yönelik mizaha önce kısmî sansür, ardından neşir yasağı getirilmiştir (1876-1908). Yanlış Batılılaşma'nın eleştirisi, Ahmed Midhat, Hüseyin Rahmî, Recâizâde Mahmud Ekrem'in romanlarındaki Felâtun Bey, Şöhret Bey ve Bihruz Bey tipleri yer yer karikatürize edilerek mizah duygusu uyandıracak şekilde verilmiştir. Müftüoğlu Ahmed Hikmet'in "Yeğenim" adlı hikâyesinde bu tip aynı özelliklerle bir kere daha ortaya çıkmıştır. Yasaklı yıllarda siyaset dışı kalarak mizahî Hüseyin Rahmî (Gürpınar), roman ve hikâyelerinde Ahmed Râsim "Şehir Mektupları" başlıklı yazılarında sürdürmüş, Şair Eşref ise şiirlerinde hiciv yanında bu türden de yararlanmıştır. Yasağı sona erdiren II. Meşrutiyet'in ilânı üzerine mizah yayıncılığında patlama meydana gelmiş ve daha çok siyasî karakterli seviyesiz bir mizah anlayışıyla çoğu kısa ömürlü çeşitli dergiler yayımlanmıştır (a.g.e., s. 27-138). Ancak bunların içinde *Kalem* ve *Cem* gibi Batı ayarında olanlarla uzun süre yaşayan *Karağöz* de bulunmaktadır.

II. Meşrutiyet'ten sonra Cenab Şahabeddin "Dahhâk-i Mazlûm", Hüseyin Suat "Gâve-i Zâlim", Refik Halit (Karay) "Kırpi" ve Ömer Seyfeddin "Şit" imzalarıyla mizahî manzume, yazı ve hikâyeler ortaya koymuşlardır. Ömer Seyfeddin özellikle Efruz Bey tiplisiyle devrinin bazı aydınlarını mizah yoluyla hicvetmiştir. Fazıl Ahmet (Aykaç) ve Halil Nihat (Boztepe), di- van şiiri formlarını kullanarak tanınmış

yazar ve şairlerin üslûplarını ve meşhur eserlerini taklitle mizahî manzumeler, Hakkı Nâşir ismiyle Celâl Sahir (Erozan), Hüseyin Rifat (İşıl) ve Abdülbaki Fevzi (Uluboy) divan tarzı söyleyişle günün olaylarını karikatürize eden manzumeler yayımlamışlardır. Roman ve hikâyelerinin en duygulu yerlerinde dahi zarif ve ince mizah öğeleriyle okuyucusunu gülümsetmeyi başaran Reşat Nuri (Güntekin), mizahî magazin dergilerinde Hayreddin Rüşdü, Cemil Nimet, Yıldız Böceği, Ateş Böceği gibi takma isimlerle yazılar yazmış ve *Kelebek* adlı mizah gazetesini çıkarmıştır (1923). Ercüment Ekrem (Talu), karşılıklı konuşmalara dayalı hikâye tarzındaki mizahî çalışmaları yanında Evliya Çelebi'den esinlenerek "Evliyâ-i Cedid" tipini ortaya koymuş, ayrıca "Meşhedî Câfer" ve "Torik Necmi" tiplerinin maceralarından oluşan mizahî halk romanları kaleme almıştır. Orhan Seyfi Orhon "Fiske" ve Yusuf Ziya Ortaç "Çimdik" takma ad-

ları ve kendi isimleriyle çeşitli eserler yazmış ve *Akbaba*, *Papağan* gibi dergileri yayımlamışlardır. İbrahim Alâeddin (Gövsâ) "Kıvılcım", Faruk Nafiz Çamlıbel "Çamdeviren" ve "Deli Ozan" imzalarıyla bazı mizahî eserler telif etmişlerdir. Fahri Celâeddin (Göktulga) ve Memduh Şevket Esenal ile onu yakından izleyen Muhtar Körükçü de yazıları mizah çeşnisi taşıyan müelliflerdir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanına ve Haldun Taner'in eserlerine ince bir ironi hâkimdir. Burhan Felek de mizahî hikâye ve fıkralarıyla dikkat çeker. Namdar Rahmî Karatay, temeline atasözü ve tekerlemeleri koyduğu mizahî şiirleriyle tanınmış ve bunların çoğu darbimesel gibi dillerde dolaşmıştır.

1945'ten sonra, çalışmalarında mizaha da yer ayıran veya eserlerinde mizahî bir dil kullanan edip ve şairlerden farklı olarak kendini yalnız eleştirici mizaha adayın ve roman, hikâye, sahne oyunu,

Akbaba dergisinin ilk sayının birinci sayfası

şiiir dallarında ürün veren Aziz Nesin'in ortaya çıkmasıyla Türk mizahı dünya genelinde tanınmış ve hemen bütün kitapları çeşitli dillere çevrilmiştir. Adnan Veli, H. Hüseyin Korkmazgil, Muzaffer İzgü, Suavi Sualp, Vedat Saygel, Sulhi Dölek de mizahî roman ve hikâyeleriyle tanınmış diğer isimlerdir. Asıl çalışmaları dışında Dilaver Cebeci "Seyyâh-ı Fakir", Nabi Avcı "Molla Kasım", Hakan Albayrak "Werner Hugo", Hilmi Yavuz "İrfan Külyutmaz" ve Ahmet Turan Alkan "Recai Güllaptan" imzasıyla gazete ve dergilerdeki mizahî yazılarıyla dikkat çekmiş yazarlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Münir Süleyman Çapanoğlu, *Basın Tarihimizde Mizah Dergileri*, İstanbul 1970; Aziz Nesin, *Cumhuriyet Döneminde Türk Mizahı*, İstanbul 1973; Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, Ankara 1979, s. 63-66, 113-114, 153, 188-189; a.m.f., "Türkler", *İA*, XII/2, s. 575, 593-594, 624-626; Ferit Öngören, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizah ve Hicvi*, Ankara 1983; "Mizah", *TDEA*, VI, 385-388; Orhan Okay, "Hiciv", *DİA*, XVII, 447, 452-454.

ÂLİM KAHRAMAN

MİZALLE

(bk. ÇETR).

MİZAN

(الميزان)

Mükelleflerin iman ve amellerinin kıyamet gününde değerlendirilmesini sağlayan şey anlamında Kur'an terimi.

Sözlükte "bir şeyin ağırlığını tahmin etmek, ölçüye vurmak, tartmak" anlamındaki **vezn** (zine) kökünden türemiş bir isim olan **mîzân** "tartı aleti, tartmada kullanılan ağırlık; adalet" mânalarına gelir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "vzn" md.; *Lisânü'l-Arab*, "vzn" md.). **Mîzanın** âyet ve hadislerde kullanılışı çerçevesinde terimleşen muhtevası ise âhiret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin, sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi şeklinde belirginleşmiştir.

Vezn (vezin) kavramı Kur'an-ı Kerim'de yirmi dört yerde geçmektedir. Bunların bir kısmında Allah'ın kâinatı yaratıp yönetmesindeki ölçü ve âhenge temas edilmekte, on kadar âyette insanların ölçü ve tartılarda, ayrıca hak ve hukukla ilgili dav-

ranışlarında dürüst ve âdil davranmalarına vurgu yapılmaktadır. Bir âyette âhirette veznin mutlaka gerçekleşeceği (el-A'râf 7/8), diğer bir âyette de kıyamet gününde âdil terazilerin kurulacağı ve kimseye haksızlık yapılmayacağı (el-Enbiyâ 21/47) bildirilmektedir. Kur'an'ın üç sûresinde peş peşe yer alan ikişer âyetin her birinde mîzanın çoğulu olan **mevâzin** geçmekte, bunların ilkinde mîzanları ağır gelenlerin kurtuluşu ereceği, ikincisinde mîzanları hafif gelenlerin hüsrana uğrayıp cehenneme gideceği ifade edilmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "vzn" md.). **Mîzanın** mevcudiyeti çeşitli hadis rivayetleriyle de desteklenmiştir. Onun şekline dair nitelemeler Buhârî ve Müslim'in eserlerinde yer almamaktaysa da daha çok Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, ayrıca İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Tirmizî'de görülmektedir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "vzn" md.).

Kur'an ve Sünnet'in açık beyanları, veznin ve mîzanın âhiret hallerinden veya orada gerçekleştirilecek işlemlerden biri olduğunu göstermektedir. Esasen mükelleflerin ceza veya mükâfat gerektiren hareketlerinin kayıt altına alındığı ve âhirette bunun muhasebesinin yapılacağı sabit olunca (bk. **AMEL DEFTERİ**; **HESAP**) sözü edilen davranışların değerlendirilmesi anlamına gelen mîzanın hakikati de ortaya çıkar. Sem'iyât bahisleri içinde yer alan mîzanın nasıl gerçekleşeceği hususunda nasların zâhirî mânalarıyla yetinmeyi esas alan Selef âlimlerinin yanı sıra konuya dünyadaki tecrübelerin ışığı altında yaklaşmak isteyen, ayrıca bu meseledeki hükmü Allah'a havale eden âlimler de mevcuttur. Naslarda terazi (mîzan, mevâzin) kelimesinin yer alması ve hadis rivayetlerinde "terazinin gözleri, çevrilen sayfalar" gibi ifadelerin geçmesinden hareket eden bazı âlimler, mîzanın dünya hayatında kullanılanlarda görüldüğü gibi iki gözü ve ortada dili bulunan bir alet olduğunu kabul etmişlerdir (*Müsned*, II, 221-222; VI, 110; Muvañakkuddin İbn Kudâme, s. 35-36; İbn Kesîr, II, 90-108). Din terminolojisinde "amel" diye isimlendirilen iyi veya kötü davranışlar maddî değil mânevî varlıklar grubuna girdiğinden (a'râz) maddî anlamdaki ölçü ve tartının sınırları dışında kalır. Bu sebeple amellerin değil onların yazılı bulunduğu sayfaların (amel defteri) veya bu davranışları ortaya koyan kişinin kendisinin tartılabileceği düşünülür (Ebû'l-Muîn en-Nesefî, s. 42-43; Teftâzânî, *Şerhu'l-makâşid*, II, 164; Sü-yûtî, s. 320).

Mu'tezile ekolüne mensup bazı âlimler bir taraftan amellerin vezne müsait olmayan arazlar konumunda olduğunu, diğer taraftan mîzan kelimesinin "adalet" mânasında da kullanıldığını göz önüne alarak kıyamet günündeki mîzanın "adalet ve hakkaniyet" anlamına geldiğini söylemişlerdir (Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *et-Tezkire*, II, 16; Teftâzânî, *Şerhu'l-makâşid*, II, 164; Seffârîni, II, 187). Kâdî Abdülcebâr, bazı âlimlerin Kur'an'daki bir kısım kullanılışlarını dikkate alıp mîzanı "adl" mânasına yorumladıklarını belirttiikten sonra zaruret olmadıkça bu tür mecazi yorumlara başvurunun doğru olmayacağını kaydetmekle beraber arazlardan ibaret bulunan amellerin tartılma şekline açıklık getirirken tartinin nur, mâsiyetin zulmet özelliğine büründürülerek terazinin gözlerine konulabileceğini söylemek suretiyle kendisi de mecaz yöntemine başvurmuştur (*Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 735-736). **Mîzan** "tartılan şey" (mevzûn) mânasına da geldiğinden amellerin nur veya zulmet özelliğine bürünüp değerlendirilebileceği de düşünülmüştür (Seffârîni, II, 187). **Mîzan** konusunda benimsenen bir görüş de onun amellerin miktarını tesbite yarayan bir şeyden ibaret olup niteliğinin bilinemeyeceği ve dünya terazileriyle mukayese edilemeyeceği şeklindedir. Bu hususu irdelemeyip mahiyetini Allah'a havale etmek en isabetli yöntemdir (Nüreddin es-Sâbûnî, vr. 92^{a-b}; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâ'id*, s. 137; krş. Mâtürîdî, vr. 242^b-243^a).

Kur'an-ı Kerim'de âhiret hayatının dünyadakinden farklı arz ve semalardan oluşan bir âlemde kurulacağı ifade edilmektedir (İbrâhîm 14/48, et-Tekvîr 81/1-14). Buna bağlı olarak kıyametle ilgili nesne, olay ve işlemleri dünyadaki kavramlarla aynı saymak isabetli bir yöntem değildir. Ancak ilâhî beyanları benimsemek için onların içeriğine dünya tecrübeleri ve mantığı ile bir yer bulma zarureti de mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında mecazı öne alan ikinci anlayışı veya -dünyadaki nesne ve olaylarla özdeşleştirmemek şartıyla- teslimiyet yöntemini tercihe şayan görmek mümkündür.

Kıyameti tasvir eden âyetler de herkesin hesaba çekileceğini bildiren ifadeler içerir. Bunun yanında Buhârî ve Müslim başta olmak üzere *Kütüb-i Sitte*'nin çoğu ile Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde vb. eserlerde yetmiş binli ifadeler kullanılarak hesaba ve dolayısıyla mîzana tâbi tutulmadan cennete gireceklerden söz